

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора Рябчинської Олени Павлівни на дисертацію Сороки Максима Віталійовича «Кримінально – правові проблеми відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі», подану на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право»

Актуальність теми дисертації. Цілком погоджуюся з автором дослідження, щодо важливості формування цілісної законодавчої бази забезпечення прав і свобод громадян, яка б відповідала міжнародним стандартам захисту прав людини, як на законодавчому, так і на правозастосовному рівнях. Це положення в повній мірі має поширюватися і на сторін кримінально-правового конфлікту (в першу чергу потерпілих осіб та осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення). Обраний автором предмет дослідження набуває актуальності у зв'язку з сучасними реаліями злочинності в Україні в умовах воєнного стану. Адже саме в цей час вчинюється більша кількість злочинів, за які передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі, і суспільство має надію, що суд призначаючи це покарання, сприятиме тому, щоби така особа отримала гідну відплату за свої дії, пропорційну їх тяжкості та зухвалості (і тим самим буде реалізовано принцип справедливості), ізолює таку особу на тривалий час і тим самим убезпечить суспільство і державу¹ від небезпеки². З іншого боку, в кримінальному праві та правосудді діє принцип гуманізму, проявом якого щодо засуджених до позбавлення волі стало визнання можливості заміни такого покарання більш м'яким покаранням у виді позбавлення волі. Відповідні законодавчі зміни прийняті ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини» від 18 жовтня 2022 року № 2689-IX та визнання Конституційним судом України норми, передбаченої ч.1 ст. 81 КК неконституційною. Оцінка сучасної ситуації з призначенням і відбуванням покарання у виді довічного позбавлення волі, можливості зміни вироків з позиції дотримання паритету в задоволенні справедливості сторонами кримінально-правового конфлікту і визначена за мету дослідження дисертантом.

Оцінка обґрунтованості наукових результатів дисертації, їх достовірності та новизни. Дисертаційне дослідження базується на

¹ Так, в 2023 році за державну зраду до довічного позбавлення волі було засуджено 4 особи.

² Станом на 1 лютого 2024 року, за даними Мін'юсту, в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України перебували 1 593 особи засуджені до довічного позбавлення волі.

комплексному системному підході та характеризується відповідним рівнем узагальнення. Належний ступінь наукової обґрунтованості та достовірності результатів дослідження забезпечений, крім того, застосуванням як загально наукових, так і спеціально юридичних методів наукового пізнання. Логічно побудована структура дисертації дозволила автору послідовно розглянути ті питання, які були окреслені нею в меті роботи та завданнях. Науковий матеріал пропорційно розміщено в відповідних структурних підрозділах роботи. В процесі дослідження, на виконання вказаної мети були досягнуті результати, які містять ознаки наукової новизни, зокрема:

- обґрунтування доцільності створення Комітету громадського правосуддя як громадського експертного утворення, до складу якого можуть входити судді, представники прокуратури, офіцери поліції, громадські правозахисні організації, науковці, об'єднані метою сприяння відновному правосуддю, справедливості та пошуку конструктивних шляхів реагування на конфлікти;

- розробка проекту «Програми реституційного (відновного) правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі»;

- пропозиції внесення змін та доповнення до низки законів України в частині нормативно-правового регулювання призначення покарання у виді довічного позбавлення волі та його заміни більш м'яким покаранням (позбавленням волі на строк), що мають сприяти більш ефективному досягненню цілей цього покарання і врахуванню принципу справедливості.

Низка наукових положень була уточнена або набула подальшого розвитку, як от: підходи до міжнародних вимог та рекомендацій щодо запровадження реституційного (відновного) правосуддя в європейських країнах, які диференційовані на дві групи: загального (універсального) характеру, які містять загальні норми щодо реституційного правосуддя та закріплюють право на застосування альтернативи в судовому провадженні, посередництво, примирення; спеціального характеру, які містять адресні норми щодо реституційного правосуддя, дають визначення поняттям і категоріям, що характеризують реституційне правосуддя, умови застосування реституційного правосуддя в національній правовій системі; визначення довічного позбавлення волі як примусового заходу, що застосовується від імені держави, за рішенням суду, до особи, визнаної винною у вчиненні умисного особливо тяжкого злочину, і передбачає безстрокову (довічну) ізоляцію засудженого від суспільства шляхом тримання його у спеціально призначених для цього установах виконання покарань; методологічні підходи до дослідження кримінально – правових проблем відновлення справедливості при застосуванні довічного позбавлення волі, теоретичні підходи до розуміння відновлення справедливості в контексті теорій кримінального покарання відповідно до яких, осмислення відновлення справедливості як мети кримінального покарання можливе крізь призму детерміністського підходу в межах теорій ретрибутивізму, консеквенціалізму та реституційного (відновного) правосуддя; аргументи щодо доцільності інкорпорації у національну кримінально – правову базу інституту реституційного (відновного) правосуддя у формі «кола

правосуддя» як ефективного правового засобу відновлення справедливості щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі.

Таким чином, всі міркування та методологія проведення дослідження були спрямовані на вирішення поставленого наукового завдання, здобувач належною мірою оволодів методологією наукової діяльності. Тож добуті наукові результати є достовірними, й такими, що відповідають критеріям уперше отриманого, удосконаленого або далі розвинутого знання.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність. Логічно структурований текст дозволяє прослідковувати кореляцію змісту тексту з наведеним узагальненням наукових здобутків в висновках та вказує на всебічне розуміння автором проблематики предмету дослідження. Архітектоніка будови тексту дисертаційної роботи здебільшого знаходиться в релевантному зв'язку з метою роботи, поставленими завданнями та отриманими висновками.

Дисертація складається з анотації, вступу, двох розділів, що охоплюють сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. У вступі обґрунтовано актуальність наукового дослідження, наголошено на зв'язку теми дисертаційної роботи з науковими програмами та науковими темами закладу вищої освіти. Авторці вдалося в цілому правильно визначити мету, завдання, та предмет дослідження. Вдало визначено методологічну основу дисертації, сформульовано наукову новизну, а також викладено основні положення, що виносяться на захист. Продемонстровано наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, зазначено про публікації та апробацію.

В першому розділі роботи проаналізовано теоретико-правові та методологічні засади дослідження. Зокрема увагу зосереджено на дослідженні проблематики розуміння справедливості та її досягнення в різних теоріях покарання в історичному та сучасному контексті, охарактеризовано довічне позбавлення волі як вид покарання, всебічно проаналізовано стан наукової розробки проблематики призначення цього виду покарання в кримінально-правовій доктрині України та окреслено методологічні підходи щодо проведення дослідження.

Другий розділ роботи присвячену прикладним питанням застосування відновного правосуддя в Україні загалом та щодо осіб, яким призначене довічне позбавлення волі. Зосереджено значну увагу на розвитку інституту відновного правосуддя в правовій доктрині окремих зарубіжних країн, що послугувало зокрема обґрунтуванню низки положень та пропозицій щодо підвищення ефективності запровадження окремих його форм до правової системи України. Цілком доречно наголошується на важливості врахування міжнародно-правових стандартів щодо визначення мети, напрямків та форм відновного правосуддя, а також їх суб'єктів.

У висновках наводиться узагальнення положень дисертаційної роботи.

Звертає особливу увагу та схвалення підхід дисертанта щодо практичного застосування порівняльно-правового (компаративного) методу дослідження, адже ним було проаналізовано достатньо репрезентативну кількість публікацій зарубіжних дослідників для підкріплення та обґрунтування власних міркувань щодо цінності відновлення соціальної справедливості, справедливого

покарання, його мети та функцій, а також і потенційних можливостей відновного (реституційного) правосуддя вирішувати кримінально-правові конфлікти.

Таким чином констатую, що робота має аналітичний та інформативний характер, насичена аналізом правового та теоретико-методологічного матеріалу.

Дотримання принципів академічної доброчесності оцінювалося виходячи з сутності таких принципів та підходів до розуміння основних різновидів академічного плагіату, викладених в Листі Міністерства освіти і науки України від 23.10.2018 № 1/9-650 «Щодо рекомендацій з академічної доброчесності для закладів вищої освіти». Зокрема дисертант в роботі не допускав: дослівного запозичення текстових фрагментів без оформлення їх як цитат з посиланням на джерело; використання інформації у виді фактів, ідей, тощо з джерела без посилання на це джерело; перефразування тексту джерела у формі, що є близькою до оригінального тексту, або наведення узагальнення ідей, інтерпретацій чи висновків з певного джерела без посилання на це джерело. Наявні в роботі поодинокі випадки помилок при цитуванні та порушення при оформлення посилання на джерела (зокрема відсутність лапок при використанні текстових фрагментів, що запозичені з інших джерел, та відсутність посилання на конкретну сторінку за наявності коректного посилання на це джерело) не розцінюються як плагіат.

Таким чином констатую, що робота виконана з дотримання головних принципів академічної доброчесності та Етичного кодексу ученого України.

Мова та стиль викладення результатів. Дисертаційна робота написана українською мовою з використанням загальноприйнятої правничої термінології та наукового стилю мовлення, якому властива ґрунтовна обізнаність з проблемами і темами та унормованість. Логічно структурований текст дозволяє прослідковувати причинно-наслідкові зв'язки при формуванні висновків та вказує на глибоке розуміння автора проблематики предмету дослідження.

Оприлюднення результатів дисертаційної роботи. Основні теоретичні висновки і практичні пропозиції, що містяться в дисертації, оприлюднено в 11 наукових публікаціях, серед яких - 4 статті у наукових фахових виданнях України (категорія «Б»), 1 - стаття в зарубіжному виданні, 6 – тези доповідей на конференціях. Отже дисертант виконав вимоги п.8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 щодо висвітлення результатів проведеного дослідження.

Зауваження до дисертаційної роботи.

1) *Перше зауваження стосується концептуальних питань щодо реалізації ідеї застосування відновного правосуддя як такого до осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі та запровадження*

такої його форми як «кола правосуддя» в запропонованому автором визначенні з метою відновлення справедливості:

Сама поява такої форми реституційного правосуддя, в першу чергу, була викликана спробою вирішення кримінально-правового конфлікту учасником якого виступали корінні жителі території Канади (аборигени), які складають невеликий відсоток населення, але складають більшість ув'язнених у в'язницях і пенітенціарних установах в тому регіоні. Неспроможність системи правосуддя адекватно реагувати на злочинність таких осіб стало поштовхом ознайомлення та використання методів вирішення конфліктів, які панували серед таких спільнот. Ідея громади, яка була б присутня під час кола, і яка б погоджується допомогти кривднику після кола, розглядалася як життєздатна альтернатива довготривалому ув'язненню у серйозних випадках та спосіб уникнути шкідливого впливу в'язниці на молодих правопорушників (*Teresa Elder Hanlon B.A., M.A. Teresa Elder Hanlon B.A., M.A. Circle Justice in Canada: Building*). Головною ідеєю концепції відновного правосуддя, яка втілюється в європейському та американському законодавстві є ідея вирішення кримінально-правового конфлікту здебільшого у справах неповнолітніх та щодо осіб, які вперше вчинили злочини невеликої або середньої тяжкості.

Основна ідея та мета відновного правосуддя полягає в забезпеченні прав та законних інтересів всіх сторін кримінально-правового конфлікту (сторін кримінального провадження), швидке та неупереджене вирішення конфлікту між сторонами на основі їхньої узгодженої поведінки та усвідомлених рішень, забезпечення максимальної доступності та простоти здійснення кримінального процесу, а також профілактика злочинності та уникнення подальшого вчинення кримінальних правопорушень винними.....то ж постає питання про доцільність застосування будь якої форми відновного (реституційного) правосуддя щодо особи, яка вчинила особливо тяжкий (особливо тяжкі) злочин(и), якій призначено покарання у виді довічного позбавлення волі, яке може бути застосоване за обґрунтованого рішення суду про неможливість призначення покарання у виді позбавлення волі на певний строк (ураховуючи ступінь тяжкості злочину та особу винного), з огляду на основну мету такого правосуддя – вирішення кримінально-правового конфлікту і досягнення відшкодування шкоди. Думаю навряд, адже визнання особи винною у вчиненні такого злочину обвинувальним вироком суду (підтвердженим у тому числі апеляційною та касаційною інстанцією), задоволення матеріальної та моральної шкоди потерпілого (чи його близьких родичів та членів сім'ї) по суті і є якраз вирішенням кримінально-правового конфлікту. Тож надалі всі питання впливу на такого засудженого, оцінка ступеню його виправлення, реалізація засобів ресоціалізації тощо має здійснюватися виключно в площині засобів виправлення та ресоціалізації щодо такої категорії засуджених, передбачених кримінально-виконавчим законодавством....

2) *Наступне питання стосується доцільності та реальності застосування «кіл правосуддя», в тому форматі як пропонує дисертант³.*

Щодо доцільності - в роботі автор приділив не достатньо уваги аналізу дискусії щодо доцільності впровадження «кіл правосуддя» в правову систему України, адже висловлені вченими позиції з цього питання є кардинально відмінними від його позиції. Зокрема в кримінально-правовій доктрині висловлена думка, що в українських умовах запровадження аналогічної форми відновного правосуддя є неможливим та недоцільним, але використання її елементів, особливо для громад маленьких міст, сіл та селищ, національних меншин, може мати вагомий вплив та зниження рівня локальної злочинності, перевиховання злочинців та реабілітацію їх жертв (Дубовик О.І.⁴) або ж щодо осіб, які вчинили крадіжки, хуліганства і подібні кримінальні правопорушення, але ніяк не тяжких тілесних пошкоджень, розбоїв, зґвалтувань тощо (Гловюк І.В. та інші⁵) і вже напевно не умисні вбивства, не злочини проти національної безпеки або злочини проти миру.

Щодо реальності – вважаю пропонована новела фактично не може бути реалізована через кримінально-виконавчий статус таких засуджених, обумовлений режимом відбування/виконання цього виду покарання, передбачений статтями 150-151² КВК. Зокрема засуджений має право спілкуватися виключно з близькими родичами (подружжя, батьки, діти, всиновлювачі, всиновлені, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки), адвокатом та іншими особами, вичерпний перелік яких визначений в абз.1 ч.2 ст. 8 КВК. Зустрічі з іншими особами, а це практично всі зазначені дисертантом сторони, не передбачені законодавством. І це унеможливує будь-які (як прямі, так і опосередковані) контакти з метою як впливу на особу, такі і оцінки ступеня його виправлення. І навпаки, чомусь адміністрація установи виконання покарань, яка найбільш поінформована про процес відбування покарання, наявність позитивних змін в засудженого, яка готує клопотання до суду про заміну такого покарання на більш м'яке, не вказана серед кола суб'єктів реалізації «кіл правосуддя». Що ж до процедури заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням в порядку помилування, то оцінка такої доцільності здійснюється на підставі висновку Комісії при Президентові України у питаннях помилування.

Тож вважаю, що мета застосування відновного правосуддя щодо особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі, не тотожна реалізації засобів виправлення та ресоціалізації щодо такої особи, внаслідок яких вона стане на шлях виправлення, що є однією з умов застосування щодо

³ Із залученням особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі; потерпілої сторони (жертви), їхніх сімей та всіх, хто їх може підтримати; професійних працівників правоохоронних органів (суддів, адвокатів, офіцерів поліції); соціальних працівників; представників громадськості.

⁴ Дубовик О.І. Теоретико-правові аспекти відновного правосуддя. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 2(11). С. 21–24.

⁵ Переговори і медіація у кримінальному провадженні : навч. посібник / [І. В. Гловюк, А. В. Лапкін, М. Р. Мазур, В. Т. Нор, О. О. Торбас, А. Р. Туманянц, Т. А. Цувіна] ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. Василя Нора, канд. юрид. наук, доц. Марти Мазур. Електрон. вид. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 328 с.)

такої особи заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням в порядку ч.5 ст. 82 КК України або на підставі ч.2 ст. 87 КК.

3) Щодо змін до законодавства в частині реалізації пропозицій застосування заходів відновного правосуддя щодо цієї категорії засуджених, запропонованих до ч. 3 ст. 64 КК:

- нормативно-правове регулювання заміни покарання у виді довічного позбавлення волі здійснюється на підставі і в порядку, визначеному ч. 5 ст. 82 КК «Заміна покарання або його невідбутої частини більш м'яким» та ч.5 цієї статті, а не ст. 64 КК, тому пропозиції змін мали бути до ст. 82 КК.

- не можу погодитися з пропозицією що така заміна має здійснюватися Верховним Судом, адже відповідно до ст. 36 ЗУ «Про судоустрій та статус суддів» наразі до повноважень цього суду не належить вирішення питань про заміну довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк. Такі повноваження, відповідно до статей 537-539 КПК України має місцевий суд, в межах територіальної юрисдикції якого засуджений відбуває покарання.

4) Дисертанту потрібно пояснити позицію щодо висловленого ним припущення, що можливість вийти на волю таких осіб з'являється з досягненням засудженим до довічного позбавлення волі 65 - річного віку, бо термін «застосування покарання» означає як його призначення, так і виконання, і таким чином, виконувати довічне позбавлення волі щодо осіб у віці понад 65 років заборонено ч. 2 ст. 65 КК України». Власне таке авторське розуміння терміну застосування й взагалі суті цієї кримінально-правової норми, йде в розріз з приписами кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, яке, навіть урахувуючи тісний зв'язок, має різні предмети правового регулювання, адже КК України визначає підстави, межі, умови і порядок призначення покарань, а сам порядок і умови виконання (відбування) таких покарань регулюється нормами КВК України. Така позиція ґрунтується на помилковому розумінні положення ч. 2 ст. 64 КК де вказано, що довічне позбавлення волі не застосовується щодо особи у віці понад 65 років, і ця норма визначає зміст та умови застосування цього виду покарання, що має враховуватися судом при призначенні покарання, що прямо витікає з приписів п.2 ч.1 ст. 65 КК, яка визначає одну з загальних засад призначення покарання - відповідно до положень Загальної частини цього Кодексу. До того ж в ст. 152 КВК серед підстав звільнення від відбування покарання немає такої підстави як досягнення віку 65 років.

Сам же дисертант надалі вказує, що КК України передбачає лише один шлях виходу на свободу осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, - через застосування до них помилювання по відбутті 20 років тюремного ув'язнення.

Це положення також потребує уточнення, адже в ч. 7 ст. 151 КВК (Порядок і умови виконання та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі), передбачено, що засудженим до довічного позбавлення волі може бути подано клопотання про його помилювання після відбуття ним не менше 15 (п'ятнадцяти) років призначеного покарання (норма в редакції ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання рішень

Європейського суду з прав людини» № 2689-IX від 18.10.2022 року. Такий же строк вказаний також і в Положенні про помилювання (п.4 Положення).

Наразі така можливість передбачена також і в ч.5 ст. 82 КК України за якою покарання у виді довічного позбавлення волі може бути замінено на покарання у виді позбавлення волі строком від п'ятнадцяти до двадцяти років, якщо засуджений відбув не менше п'ятнадцяти років призначеного судом покарання.

Більша частина висловлених зауважень і побажань стосуються дискусійних питань, не впливають на належний науковий рівень дисертації і не піддають сумніву наукові результати, отримані автором.

Висновок про дисертаційну роботу. Вважаю, що дисертаційна робота здобувача ступеня доктора філософії Сороки Максима Віталійовича на тему «Кримінально – правові проблеми відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі» виконана на належному науковому рівні, не порушує принципів академічної доброчесності та є закінченим науковим дослідженням, сукупність теоретичних та практичних результатів якого розв'язує наукове завдання – розроблення теоретико-методологічних засад запровадження засобів відновлення справедливості при застосування покарання у виді довічного позбавлення волі, що має істотне значення для галузі знань 08 - Право. Дисертаційна робота за актуальністю, практичною цінністю та науковою новизною відповідає вимогам чинного законодавства України, що передбачені в п.6-9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44. Здобувач Сорока Максим Віталійович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 08 - Право, за спеціальністю 081 - Право.

Офіційний опонент:

завідувачка кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики

Класичного приватного університету,
доктор юридичних наук, професор

Олена РЯБЧИНСЬКА

